

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΡΟΔΩΝΙΑ

ΤΙΜΗ

ΣΤΟΝ

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ανάτυπο

ΡΕΘΥΜΝΟ

1994

ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟΝ 16ο ΑΙΩΝΑ.
ΕΝΑΣ ΠΡΩΤΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ*

«Εκεῖνος ὅστις θά ἀνελάμβανε τό ἡράκλειον μὲν ἀλλ' οὐχί καί κατ' ἀνυπερβλήτων ἀνθρωπίνως δυσχερειῶν προσκόπτον ἔργον τῆς συστηματικῆς περισυναγωγῆς καί ταξινομήσεως τῶν μυριάδων ἐγγράφων τῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ Πατριαρχικοῦ περιβόλου τούτου ἀπό τοσοῦτων αἰῶνων ἀπολυθέντων, τόσῳ τῶν σποραδικῶς ἐν Συγγράμμασι, Συλλογαῖς, Φυλλαδίαις, Περιοδοικοῖς, Μονογραφίαις κτλ. παρά διαφόρων δημοσιευθέντων ὅσῳ καί τῶν ἔτι ἀνεκδότων τῶν ἀποκειμένων ἐν δημοσίαις Βιβλιοθήκαις καί Ἀρχαίαις τῆς Εὐρώπης, ἢ τῶν ἐγκρυπτομένων εἰσέτι παρά Πατριαρχικαῖς Ἐκκλησίαις, Μητροπόλεσι, Μοναῖς, Ἐκκλησίαις, Σχολαῖς, Σωματείοις μετὰ τῶν παρ' ἰδιώταις φυλασσομένων, καταρτίζων καί τύποις ἐκδιδούς οὕτω τό πολῦτιμον Σῶμα τῶν σωζομένων Ἐγγράφων τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖνος πράγματι θά ἀνήγειρε τό μόνον ἀληθῶς καλλιπρεπές καί ἀθάνατον μνημεῖον τῆς ἐπὶ δεκαῆξ μακροῦς αἰῶνας δράσεως τοῦ Πρώτου τούτου Ἐκκλησιαστικοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας κέντρου, κλειζων καί ἀπαθανατίζων ἅμα καί τό ἴδιον ὄνομα ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἐπελευσομένων γενεῶν»¹.

Αὐτὰ ἔγραφε πρὶν ἀπό 90 περίπου χρόνια ὁ Καλλίνικος Δελικάνης, «ἀρχαιοφύλαξ» τότε τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, προλογίζοντας τὴν ἔκδοσιν βιβλίου του μέ συναφές πρὸς τὰ λόγια του περιεχόμενου. Ἄλλὰ καί ἄλλοι λόγοι πρὶν καί μετὰ ἀπὸ αὐτόν — ὅπως λ.χ. ὁ Κ. Σάθας², ὁ Μ. Γεδεῶν³ καί ὁ Γεννάδιος

* Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή ἀνακοίνωσης πού ἔγινε κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τοῦ 11ου συνεδρίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας (Θεσσαλονίκη, Μάιος 1989).

1. Καλλίνικος Δελικάνης, *Τὰ ἐν τοῖς Κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ Ἀρχαιοφυλακείου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καί Κύπρου (1574-1863) περισυλλεγένη καὶ συναρμολογηθέντα κλεῦσει τῆς Α.Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ'*, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. κη'-κθ'.

2. «Καλὸν δέ ἤθελεν εἶσθαι ἵνα τις τῶν ἐν ἡμῖν δυναμένων ἐκδῶσιν πλήρη συλλογὴν τῶν πατριαρχικῶν σιγίλλων, τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν τῆδε κάκεισε ἀνεκδοτὰ ὑπάρχουσι διεσκορησμένα, ἄλλα δέ ὑπὸ ξένων κακῶς ἀναγνωσθέντα ἐξεδόθησαν, καὶ ἀφοῦ μάλιστα τοιαυτὴ συλλογὴ, οὐκ ὀλίγον συνεισφέρουσα εἰς διασάφισιν τῆς πατρίου ἱστορίας, ὑπ' οὐδενός μέχρι τοῦδε ἐξεδόθη»: Κ. Σάθας, Ἀνεκδοτὸν σιγίλλων τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων, *Χρυσολογίαι* 3 (1865) 198.

3. Σὲ πολλὰς μελέτες του τόνιζε κατὰ καιροῦς τὴν σημασίαν τῆς συγκέντρωσης καὶ μελέτης τῶν πατριαρχικῶν ἐγγράφων.

Ἀραμπατζόγλου⁴ — τόνιζαν μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο τή σημασία καί τήν σπουδαιότητα ἑνός παρομοίου ἐγχειρήματος, προτάσσοντας διάφορα ἐπιχειρήματα ἀνάλογα βεβαίως πρὸς τήν ὀπτική πού εἶχαν διαμορφώσει γιά τήν ἱστορική ἐπιστήμη.

Μολονότι οἱ λόγιοι πού προαναφέραμε ἐννοοῦσαν σαφῶς τήν μετὰ τήν Ἀλωση περίοδο, ἡ σπουδαία προσπάθεια πού θά ἀναλάβουν οἱ Assomptionnistes⁵ θά ἔχει ὡς ἀντικείμενο τήν πρὸ τῆς Ἀλώσεως ἐποχή (381-1453). Ἡ πολύχρονη καί πολύμοχθη αὐτή δραστηριότητα ὀλοκληρώθηκε πρόσφατα καί μποροῦμε πλέον νά ἔχουμε στήν διάθεσή μας μιά πλήρη, ὅσο εἶναι δυνατόν, σειρά τῆς περιόδου αὐτῆς. Γιά τήν μετὰ τήν Ἀλωση περίοδο δέν ἔχουμε μιά παρόμοια συναγωγή· ὥστόσο πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἔγιναν ὀρισμένες ἀξιόλογες συγκεντρώσεις πατριαρχικῶν πράξεων ἀπό Ἕλληνες καί ξένους ἱστορικούς: ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τίς συναγωγές πού ἐξέδωσαν οἱ Δ. Ζακυθηνός⁶, Σπ. Λάμπρος⁷, Μ. Γεδεών⁸, Γεννάδιος Ἀραμπατζόγλου⁹, Ἀλέξανδρος Λαυριώτης¹⁰, Κ. Μέρτζιος¹¹, Μ. Μανούσακας¹² ἀλλά καί οἱ E. Legrand¹³, P. Marc¹⁴, W. Re-

4. «Ἡ σύστασις αὐτῆ τοῦ μακαρίτου Σάθα δύναται νά πραγματοποιηθῆ... διά τῆς συγκεντρώσεως ὅλων τῶν τε ἐκδιδομένων καί ἀνεκδότων σιγίλλων καί δημοσιεύσεως αὐτῶν εἰς ἰδιαιτέρον τόμον ἢ τόμους κατά σύστημα ἐπιστημονικόν. Τό αὐτό ἐπιβάλλεται νά γίνῃ καί ὡς πρὸς ἄλλα πατριαρχικά ἔγγραφα... Θά ἦναι μεγάλη ἱστορική ὑπηρεσία ὄχι μόνον διά τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον ἀλλά καί δι' ὀλόκληρον τό Γένος μας τοῦλάχιστον διά μίαν μακράν ἱστορικήν περίοδον»: *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, Μέρος Α', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1933, σ. ιδ'.

5. Ἡ προσπάθεια ὀλοκληρώθηκε πρόσφατα μέ τήν ἔκδοση τοῦ τελευταίου τόμου τῆς σειράς, ἡ ὁποία ἔχει τόν τίτλο: *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, τ. 1-7 (Παρίσι 1932-1991).

6. Δ. Α. Ζακυθηνός, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (1593-1798) ἐκδιδόμενα ἐκ παρισινῶν κωδίκων, *Ἑλληνικά* 2 (1929) 127-166, 385-434· 3 (1930) 115-152, 421-457· 4 (1931) 229-248, 337-398· 5 (1932) 175-204· καί 6 (1933) 121-144, 189-204.

7. Σπ. Λάμπρος, Ὀγδοήκοντα πατριαρχικά σιγίλλια καί τεσσαράκοντα μοναστηριακά ἔγγραφα τῆς ἐν Παρισίοις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 3 (1906) 377-401.

8. Ο. Μ. Γεδεών ἔχει ἐκδόσει πολλά πατριαρχικά γράμματα στίς πολυάριθμες ἐργασίες του· ἄς ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά ἐδῶ τό ἔργο του *Κανονικαί Διατάξεις...* τ. 1-2, Κωνσταντινούπολη 1888, 1889 καί *Πατριαρχικαί Ἐφημερίδες*, Ἀθήνα 1936-1938. Τά ἄλλα πατριαρχικά μπορεῖ εὐκολά νά ἐπισημάνει ὁ ἔρευνητής στήν ἀναγραφή δημοσιευμάτων τοῦ Γεδεών πού ἔγινε ἀπό τόν Χρ. Πατρινέλη.

9. Γεννάδιος Ἀραμπατζόγλου, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, Μέρη 2, Κωνσταντινούπολη 1933, 1935.

10. Ἀλέξανδρος Λαυριώτης, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά γράμματα ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς ἱερᾶς μονῆς Μ. Λαύρας, *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια* 23 (1903) 419-422, 446-447, 507, 514-516, 522-524, καί 24 (1904), 34, 182-183, 196-197, 216-217, 254-256, 263-265, 297-298, 333-336, 351-352.

11. Κ. Μέρτζιος, Πατριαρχικά ἤτοι ἀνέκδοτοι πληροφορίες σχετικά πρὸς τοὺς πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1566-1702, *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 15 (1951).

12. Μ. Ι. Μανούσακας, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά Γράμματα (1547-1806) πρὸς τοὺς ἐν Βενετία Μητροπολίτας Φιλαδελφείας καί τήν Ὁρθόδοξον Ἑλληνικήν Ἀδελφότητα, Βενετία 1968· καί σέ ἄλλες ἐργασίες του πού δημοσιεύτηκαν στό περ. *Θησαυρίσματα*.

13. E. Legrand, στοὺς τόμους τῆς *Bibliographie Hellénique*.

14. P. Marc, *Plan eines Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und neueren Zeit*, Μόναχο 1903.

gel¹⁵, E. Hurmuzaki¹⁶, και θεδαίως ὁ προαναφερθεὶς Καλλίνικος Δελικάνης.

“Ὅλες αὐτές οἱ προσπάθειες — ἀλλὰ καὶ πολλές ἄλλες, πού θεδαίως δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναφερθοῦν συστηματικά ἐδῶ — συγκέντρωσης ὕλικου τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας πιστοποιοῦν κατὰ τόν καλύτερο τρόπο τήν σπουδαιότητα πού ἔχει γιά τήν μελέτη τοῦ θεσμοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἀλλά καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τήν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ κωδικοποίηση καὶ ἄρα ἡ συγκρότηση μιᾶς μεγάλης σειρᾶς παρομοίας φύσεως· θεδαίως ἡ φύση τοῦ ἀντικειμένου τῆς σειρᾶς αὐτῆς εἶναι τέτοια πού ὅσοι ἀσχολούμαστε μέ τά θέματα αὐτά ἔχουμε τήν αἴσθηση ὅτι τήν γνωρίζουμε καὶ πάντως ὅτι εἶναι εὐκόλο νά τήν συμβουλευτοῦμε. Ὡστόσο ἡ διασπορά τῶν ἐγγράφων εἶναι τόσο μεγάλη καὶ τά κενά πολλά ὥστε ὁ χρήστης νά αἰσθάνεται ἀμηχανία καὶ ἀνασφάλεια ὡς πρός τήν κάλυψη τοῦ θέματος αὐτοῦ.

Αὐτή λοιπόν, βέβαια κάπως σχηματικά, εἶναι ἡ προϊστορία μιᾶς προσπάθειας, ἡ ὁποία μέ βασικό ὑπεύθυνο τόν κ. Δ. Ἀποστολόπουλο ξεκίνησε στό Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν· πρόκειται γιά τό Πρόγραμμα «Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στή νεοελληνική κοινωνία» τοῦ ὁποίου δύο εἶναι οἱ βασικές συνιστώσες:

1) Ἡ συγκέντρωση καὶ ἔκδοση μέ τήν μορφή ἐμπεριστατωμένων περιλήψεων (*regestes*) τῶν πράξεων πού ἀπολύθηκαν ἀπό τό πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως· ἀφετηρία τῆς ἔρευνας αὐτῆς θεδαίως τό 1454 καὶ τέλος ἡ ἀνακήρυξη τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλλαδικῆς ἐκκλησίας. Φυσικά καὶ μεταγενέστερες πράξεις πού περιλαμβάνονται σέ μεγάλες σειρές δέν παραμερίζονται ἐξαιτίας τοῦ χρονικοῦ περιορισμοῦ ἀλλά συγκεντρώνονται καὶ κατατάσσονται καὶ αὐτές.

2) Ἡ μελέτη τοῦ ὕλικου αὐτοῦ καὶ τῶν συναφῶν ἱστορικῶν προβλημάτων, μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη μιᾶς ἄλλου τύπου προβληματικῆς, τήν ὁποία προκαλεῖ ἀκριβῶς ἡ συγκρότηση μιᾶς ἐνιαίας καὶ κατὰ τό δυνατόν συνεχοῦς ἱστορικῆς σειρᾶς. Μέ τόν τρόπο αὐτό πιστεύουμε ὅτι θά ἀποκτήσουμε τήν δυνατότητα νά μελετήσουμε συστηματικά τόν θεσμό τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ὁ ὁποῖος — παρά τήν ἀναγνώριση τῆς σημασίας του γιά τήν συγκρότηση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας μετά τήν Ἄλωση — δέν ἔχει μελετηθεῖ συστηματικά ἀπό τήν νεοελληνική ἱστοριογραφία.

Πρὶν ἐπιχειρήσουμε τήν ἀναλυτική παρουσίαση τῶν πράξεων τοῦ 16ου αἰ. θά θέλαμε νά ἀναφέρουμε συνοπτικά τό βαθμό προόδου τῶν ἐργασιῶν τοῦ Προγράμματος: ἔχουν λοιπόν συγκεντρωθεῖ καὶ ταξινομηθεῖ 6000 περίπου πατριαρχικῆς πράξεις ἐνῶ ἐκκρεμεῖ ἡ ἐνσωμάτωση σ' αὐτές ἄλλων περίπου 1000 πράξεων· ἔχουν ἐκδοθεῖ δύο βιβλία¹⁷ πού συνεισφέρουν καὶ πρός τά δύο αἰτή-

15. W. Regel, *Analecta Byzantino-Russica*, Πετρούπολη 1891 καὶ πρόσφατη φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοση, Ἀθήνα 1988.

16. Eud. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor...*, τ. 13, 14, Βουκουρέστι 1909, 1915.

17. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαλάκης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγή καὶ ἓνα τεκμήριο*, τ. Α', Ἀθήνα 1987. Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, *Ἀνεπίσημα ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Παρασχέδια καὶ μαρτυρίες τοῦ 1476*, Ἀθήνα 1988.

ματα του προγράμματος ενώ είναι έτοιμη προς έκδοση ή συναγωγή των πράξεων που αναφέρονται στα πρώτα μετά την "Αλωση χρόνια (1454-1503) και την όποια έχουμε ονομάσει Α' περίοδο· μετά την έκδοση αυτών των πράξεων, θά αρχίσει ή έπεξεργασία προς έκδοση των έπιτομών του 16ου αι., χωρίς θεβαίως νά διακόπτεται ποτέ ή συγκέντρωση ύλικού των έπομένων αιώων. Νά τονίσουμε έπιπλέον, ότι οί πολλαπλές εκδόσεις του ίδιου ντοκουμέντου μάς ένδιαφέρουν έπίσης, άφου τίς περισσότερες φορές ή κάθε έκδοση γίνεται από διαφορετικό αντίγραφο και έτσι συμπληρώνονται κενά που ένδεχομένως ύπάρχουν κατά την έκδοση μάς πηγής· έξάλλου στην ευρύτερη προοπτική του ιστορικού ή χρήση του ίδιου έγγραφου από διάφορους μελετητές είναι στοιχείο χρήσιμο και ένδεικτικό τής μεθόδου μέ την όποια προσεγγίζονται κάθε φορά τά ιστορικά τεκμήρια.

Και τώρα ό 16ος αι. Κατά την διάρκεια του αιώνα αυτού άνήλθαν στον θρόνο του οίκουμηνικού πατριαρχείου 16 πατριάρχες¹⁸. άν όμως παρατηρήσουμε ότι δύο από αυτούς — ό 'Ιωαννίκιος Α' και ό Παχώμιος Β' — κρίθηκαν παράνομοι, τέσσερις ύπληρξαν τοποτηρητές του θρόνου (Νικηφόρος Παράσσης, διάκονος Διονύσιος, Μελέτιος Πηγās και Θεοφάνης Καρύκης) καθώς και ότι ό Ματθαίος Β' παρέμεινε ως πατριάρχης έπί 20 ήμέρες, διαπιστώνουμε ότι μόνο έννέα πατριάρχες άσκησαν ούσιαστική έξουσία. "Αν τώρα θελήσουμε νά συγκρίνουμε τον άριθμό των πατριαρχών του 16ου αι. μέ αυτόν τής πρώτης περιόδου που ήταν 12, αλλά και μέ τον άριθμό των πατριαρχών του 17ου αι. που ήταν 26 και μέ δεδομένο στοιχείο ότι από τούς έκκλησιαστικούς ήγέτες του 16ου αι. ό Θεόληπτος Α' πατριάρχευσε 9 χρόνια, ό 'Ιερεμίας Α' 24 χρόνια, ό Διονύσιος Β' 10 χρόνια, ό 'Ιωάσαφ Β' 9 χρόνια και ό 'Ιερεμίας Β' 27 χρόνια, δηλαδή ότι πέντε πατριάρχες κάλυψαν τά 70 χρόνια του αιώνα, ενώ όλες οί άναταραχές και τοποτηρητείες παρατηρούονται στα τελευταία 15 χρόνια, εύκολα διαπιστώνουμε ότι ό αιώνας αυτός χαρακτηρίζεται από σταθερότητα έν σχέσει προς τίς συνεχείς έναλλαγές τής Α' περιόδου και κυρίως τίς έναλλαγές του 17ου αι. Τό γεγονός αυτό έχει σημαντική επίδραση στην έμπέδωση του θεσμού και τον ένοφθαλμισμό του στή νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε μέ την διαία άνατροπή τής πολιτικής έξουσίας.

'Από την άποψη τής παραγωγής έπισήμων έγγραφων, δηλαδή πατριαρχικών πράξεων, ή ως τώρα συγκομιδή μας φαίνεται νά είναι μικρή: έχουμε δηλαδή συγκεντρώσει — μέ τίς βασικές πηγές ήδη άποδελτιωμένες — περί τίς 350 πατριαρχικές πράξεις, άριθμός που μάλλον φαντάζει μικρός, τουλάχιστον όταν συγκριθεί μέ την συναγωγή του έπομένου αιώνα, που έχει άποδόσει μέχρι στιγμής περίπου 1500 πράξεις.

'Ορισμένα έγγραφα θά έχουν χαθεί· αρκετά είναι άκόμη άνέκδοτα: τουλάχιστον 50-60 πράξεις από τίς μονές του 'Αγίου "Ορους και των Μετεώρων, όπως μέ πληροφόρησησαν συνάδελφοι του Κέντρου Βυζαντινών 'Ερευνών και του Μεσαιωνικού 'Αρχείου τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών· άλλα, ένδεχομένως έκδομένα, δέν έχουν έντοπιστεί άκόμη. "Ομως και μέ όλες αυτές τίς προσθήκες

18. Χρησιμοποιά τούς πίνακες που έχει καταρτίσει ό Χρ. Πατρινέλης, *Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους τής 'Εκδοτικής 'Αθηνών*, τ. 10 (1974), σ. 103.

πιστεύουμε ότι ο κατά προσέγγιση τελικός αριθμός δέν θα ξεπερνά τα 500 έγγραφα. Αν μάλιστα παρατηρήσουμε ότι από τα μέχρι στιγμής 350 έγγραφα τα 130 ανήκουν στην πατριαρχία του Ίερεμία Β' του Τρανού λόγω δεδαιώς των στενών σχέσεων με τους Δυτικούς, διαπιστώνουμε ότι η παραγωγή των άλλων πατριαρχών είναι χαμηλή· όμως παράλληλα είναι σταθερή: 4-30 έγγραφα αναλόγως με τα έτη παραμονής στον πατριαρχικό θρόνο. Νά λοιπόν πού έχουμε μιá πρώτη κανονικότητα, ή οποία θά βοηθήσει σημαντικά τίς αναγωγές μας καί σέ άλλους μέσους δρους, άλλων περιόδων.

Μία άλλη, όπωσδήποτε πρόχειρη «στατιστική» άποτίμηση τών πατριαρχικών έγγραφών τής περιόδου αύτης, έχει σχέση με τα θέματα πού άπασχολούν τήν πατριαρχική γραμματεία. Μέ όλο τόν κίνδυνο πού ένέχει ή προσπάθεια περιχαράκωσης καί αύστηρης κατάταξης θεματολογικής, ένός ύλικού πού από τήν φύση του είναι πολυσύνθετο καί κατά συνέπεια είναι δυνατόν νά έμπίπτει σέ πολλές κατηγορίες, μπορούμε νά δώσουμε τήν παρακάτω θεματολογική εικόνα: ή μεγάλη πλειονότητα τών έγγραφών (110) άφορούν σέ άπονομή ή έπιβεβαίωση τής σταυροπηγιακής άξίας μονών καί σέ έπικύρωση προνομίων ή δωρεών πρός μονές. Μία άλλη κατηγορία πού όνομάζουμε συμβατικά «Ίδιωτικές καί δικαστικές ύποθέσεις» αντιπροσωπεύεται με 60 έγγραφα. Οί έκλογές, καθαιρέσεις καί άρσεις καθαιρέσεων μητροπολιτών είναι 30· οί σχέσεις του Ίερεμία Β' με τούς Δυτικούς καί τό νεοϊδρυθέν πατριαρχείο Μόσχας άπασχολούν 25 φορές τήν πατριαρχική γραμματεία· 30 πατριαρχικές πράξεις άφορούν σέ έπίλυση προβλημάτων πού είχαν ανακύψει σέ διάφορες μητροπόλεις του οίκουμηνικού θρόνου· διενέξεις μεταξύ μονών, κυρίως του Ί Αγίου Όρους, γιά παραβίαση όρίων ή καταπάτηση άλλων περιουσιακών στοιχείων άφορούν άλλες 30 πατριαρχικές πράξεις· οί έκλογές καί καθαιρέσεις οίκουμηνικών πατριαρχών είναι 15, ένω άλλα 11 γράμματα έχουν σχέση με δωρεές οίκουμηνικών πατριαρχών καί άλλων προσώπων· τα οικονομικά θέματα του πατριαρχείου έμφανίζονται με 20 πράξεις· ή κατηγορία αύτή όμως είναι δυνατόν νά άντιστραφεί καί νά υπερχαλύψει όλες τίς άλλες, αν θελήσουμε νά προσδώσουμε στήν οικονομική διάσταση τήν όποία ύποκρύπτουν όλα ή σχεδόν όλα τα έγγραφα, ιδιαίτερη βαρύτητα.

Αύτές είναι grosso modo οί θεματολογικές κατηγορίες τών 350 περίπου πράξεων τής περιόδου αύτης. Η παράθεση δεδαιώς στατιστικών καί άριθμητικών δεδομένων δέν είναι, ή δέν πρέπει νά άποτελεί άυτοσκοπό τής ιστορικής έπιστήμης. Άπλως τα δεδομένα αυτά βοηθούν στήν έπισήμανση προβλημάτων καί διευρύνουν τήν προβληματική μας, τήν όποία είναι δυνατόν νά κατευθύνουν πρός νέες ζητήσεις, νέες ύποθέσεις έργασίας, νέα, πλέον τεκμηριωμένα, συμπεράσματα.

Έχοντας δεχθεί λοιπόν αύτές τίς συμβάσεις, προσπαθοΰμε νά προσεγγίσουμε τό ύλικό μας, πέραν όπωσδήποτε από τήν έπισήμανση καί ταξινόμησή του, καί νά αναχθοΰμε σέ πλέον σύνθετες προσεγγίσεις πού θά μās βοηθήσουν νά κατανοήσουμε, μέσω ακριβώς τής λειτουργίας του θεσμού του οίκουμηνικού πατριαρχείου, πολλές εκφάνσεις τής ιστορικής διαδρομής του έλληνικού λαού από τήν Άλωση ως τήν στιγμή τής έθνικής χειραφέτησής του αλλά καί πέραν αύτης.

“Ένα παράδειγμα: αναφέραμε ότι από τις 350 πατριαρχικές πράξεις 110 άφορουν σέ άπονομή ή έπιβεβαίωση τής σταυροπηγιακής άξίας μονών και έπικύρωση προνομίων και δωρεών προς αυτές. Μέ άλλα λόγια τό ζήτημα πού τίθεται είναι εκείνο τών σταυροπηγίων.” Ως σήμερα, εκτός από έλάχιστες όλιγοσέλιδες μελέτες πού ένασχολήθηκαν μέ τήν περιγραφή τών έξωτερικών στοιχείων τού θεσμού, ή ιστοριογραφική τάση είναι, ως προς τό ζήτημα τών σταυροπηγίων, νά διασπάται ή συνέχεια ενός συστήματος, νά τέμνεται τό ιστοριογραφικό γεγονός και νά χρησιμοποιείται για τήν ανάδειξη τού μεμονωμένου γεγονότος, δηλαδή για τήν συγγραφή μονογραφιών σχετικά μέ τήν ιστορία τών διαφόρων μοναστικών ίδρυμάτων.

“Αν όμως αντίστρέψουμε τήν προβληματική αυτή και προσεγγίσουμε τό θέμα μέ άλλη όπτική, θά διαπιστώσουμε, ή δέν θά διαπιστώσουμε ένδεχομένως, μιá σειρά από νέου τύπου προβλήματα: γιατί έχει τόσο μεγάλη έπίδοση ό θεσμός; Γιατί οί αντιδράσεις τών μητροπολιτών προς αυτόν; Μήπως ό οίκουμενικός πατριάρχης — δεδομένου μάλιστα ότι τά σταυροπήγια συγκεντρώνουν μεγάλη κτηματική περιουσία — θέλει μέσω αυτών νά ένισχύσει τήν δική του θέση εις βάρος άλλων ίεραρχών πού ένδεχομένως άπειλούν τήν έξουσία του; Ποιά είναι τά οικονομικά μεγέθη πού συγκεντρώνονται από τις ύποχρεώσεις τών σταυροπηγίων έναντι τού οίκουμενικού πατριαρχείου; Γιατί όρισμένοι πατριάρχες έπιθεβαιώνουν τήν σταυροπηγιακή άξία τών μονών ή αντίστροφως γιατί οί σταυροπηγιακές μονές αισθάνονται τήν ανάγκη τής εκ νέου έπικυρώσεως;

Τέτοια και άλλα παρομοίου είδους έρωτήματα πρόκειται νά άποδεσμευθοϋν, ή μάλλον άρχισαν ήδη νά άποδεσμεύονται, μέ τήν δημιουργία μας όσο τό δυνατόν πλήρους σειράς πατριαρχικών πράξεων· τό πράγμα μάλιστα θά καταστεί πλέον έμφανές μέ τήν βοήθεια τής σύγχρονης τεχνολογίας πού εισέβαλε και στίς έπιστήμες τού ανθρώπου.” Έτσι συνεχίζοντας, έλπίζουμε ότι δέν θά «άνεγείρουμε τό μόνον άληθώς καλλιπρεπές και άθάνατον μνημείον»¹⁹, όπως πίστευε ό Καλλίνικος Δελικάνης αλλά ως επαγγελματίες ιστορικοί θά συνεισφέρουμε στή συγκρότηση μιας άνεκτίμητης ιστορικής σειράς και κατ' έπέκτασιν θά συμβάλλουμε στήν κατανόηση τής ιστορικής εξέλιξης ενός θεσμού, στήν κατανόηση τής ιστορίας έν τέλει.

Έθνικόν Ίδρυμα Έρευνών
Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών

19. Βλ. παραπάνω, σημ. 1.

